

РЕСТИТУЦІЯ ПРАВОСЛАВНИХ КУЛЬТОВИХ СПОРУД У ГУБЕРНАТОРСТВІ «ТРАНСНІСТРІЯ» (1941–1944 рр.)

Суперечливий характер румунської окупаційної політики і державно-церковних стосунків у ході воєнного протистояння, контрастність і множинність проявів у процесах «рехристиянізації» населення у порівнянні з руйнівною атеїстичною політикою комуністичного режиму передвоєнних років, змушують нас здійснити спробу розглянути глибше цю проблему. А саме в ракурсі реституції (від лат. *restituo*, -ui, utum — відновлювати, повертати) православної матеріально-культурної інфраструктури, яка слугувала укоріненню румунського християнського місіонерства.

Процеси обліку, відбудови, реконструкції та відновлення діяльності православних культових споруд на теренах поміж Дністром і Південним Бугом в 1941–1944 рр. («Трансністрія»), під час румунського адміністрування ними, є проблемою не дослідженою. Через це вона залишається досить актуальною для істориків українських, оскільки не маємо ще жодної праці у цьому напрямку. Румунські та молдавські ж історики (А. N. Petcu¹, D. Stavarache і G. Vasilescu², R. Solovei³ та ін.), висвітлюючи діяльність Румунської православної місії в Трансністрії (*далі* — РПМ, або місія), подавали підрахунки кількісного вираження відбудованих культових споруд. Проте вони не вказують на визначальну роль безпосередніх учасників цього процесу, тобто місцевого населення. Нашим завданням є розглянути проблему об'єктивно і поза будь-якими ідеологемами.

Першочерговим завданням РПМ з самого початку її роботи було відновлення та налагодження діяльності церковних споруд на всій території Трансністрії. Без цього румунські ортодокси не бачили перспективи позитивних змін у духовному житті окупованих територій, а значить і підтримки самої румунської влади з боку місцевого набожного люду. У першому звіті про діяльність місії, від 31 грудня 1941 р., перший її шеф архімандрит Юлій (Скрібан) підкреслював: «Переважна більшість місцевого населення спокійні і віруючі. Зусилля більшовиків зробити з них атеїстів були даремними. Церкви, що знаходилися між Дністром і Бугом були спалені, а частина була зруйнована чи перетворена у клуби й магазини...

Спроби більшовиків вбити віру народу не виправдалися. Релігійна сутність народу залишилася непорушною. Характерний сучасний феномен у Трансністрії — триумфальне повернення народу до віри. Повсюдно відновлюють церкви і освячують сплюндровані вівтарі. Ікони і хоругви, приховані колись з турботою, стоять зараз на почесних місцях...»⁴.

Проте, ситуація з церковно-культурними спорудами була вкрай жахливою. Злочинні дії більшовицького режиму проти Церкви у 20–30-ті роки ХХ ст. були наявними з приходом румунської окупаційної влади. Приклади наслідків богорочної політики також і в межах Південної України наводив у своїх працях відомий полтавський історик В. Пашенко. Вражаючими є наведені Р. Соловей дані, порівняння яких свідчить про кількість храмів у географічних межах, які нас цікавлять. До встановлення радянської влади в регіоні, на початку ХХ ст., функціонувало 1017 християнських церков і молитовних будинків, 13 монастирів і скитів. Разом у них служили 890 священників і 384 особи вели монастирський спосіб життя⁵. А на 16 жовтня 1941 р., зі встановленням румунської

окупаційної адміністрації в Одесі, для прикладу, функціонувала лише одна церква на 2-му міському кладовищі, в якій душпастирем був о. Василій (Брага). А в межах Одеської області, за інформацією секретаря Одеського обкому КП(б)У Сосновського, напередодні війни було лише 9 церков⁶. Проте у дореволюційні роки в місті діяло понад 60 православних храмів, церков та каплиць⁷.

Напередодні революції 1917 р. в Голтському повіті існувало 52 церкви з 70 священнослужителями. У часи більшовицького господарювання було закрито 36 культових споруд, 15 знищено повністю і одна зруйнована частково⁸. Таким чином, у межах повіту не було жодної діючої церкви.

Через те місія серед інших нагальних питань визначила наступні: 1) проведення інспектування стану парафіяльних церков та монастирів у повітах провінції; 2) складання повного реєстру культових споруд у межах провінції; 3) інвентаризація церковних та монастирських будівель, майна та власності релігійних громад; 4) повернення відібраного більшовицькою владою всього майна і власності, які належали єпархіям та церквам у межах Трансністрії; 5) відкриття й освячення діючих та відремонтованих церков тощо.

Інспектування показало, що в повітах губернаторства, особливо в населених українцями, склалася гостра потреба в церковно-культових спорудах. В Ананіївському повіті було лише 25 діючих церков, з яких 15 збереглися з дореволюційних часів, 10 були відкриті у школах та інших публічних місцях⁹. Біля 10 храмів ремонтувалося, а 8 парафій не мали церков взагалі. На густо заселений Голтський повіт діючими виявилися тільки 32 церкви¹⁰. На 94 парафії у Ямпільському повіті приходилося лише 15 діючих церков, решта були у зруйнованому і спалюваному стані¹¹.

Найгірша ситуація виявилася навесні 1942 р. в Очаківському, Балтському та Березовському повітах, там діяло лише по кілька храмів. Так, субпротоіерей Савранської волості у Балтському повіті о. Арсеній (Арвентьев) під час інспектування 11 парафій району констатував, що лише 4 церкви знаходяться в стадії реставрації та відбудови, решта були зруйновані і потребували значних асигнувань¹².

На перших порах, окрім бажання швидкого проведення інвентаризації церков, інспектування повітів та визначення загального релігійного настрою на периферії провінції місія не мала достатніх фінансових та матеріально-транспортних можливостей для проведення цієї роботи. У звіті з Тирасполя до Бухареста, датованому 31 грудня 1941 р. архімандрит Юлій (Скрібан) нарікав: «Ми усвідомлюємо, що в наш неспокійний час фінансові проблеми вирішуються нелегко, однак змушені констатувати той факт, що без засобів пересування нам важко виконувати свою місію. Тим часом, коли районним адміністраціям виділяються кошти на різного роду автотранспорт, у нас для потреб церкви немає навіть осла у візку, щоб їздити по 13 повітах, інспектувати і освячувати церкви. У зв'язку з цим Румунська православна місія не в змозі виконати своє призначення в пропагуванні релігії серед народу»¹³.

Спершу значно активнішими у зборі інформації про релігійний стан підлеглих їм місцевостей були повітові префектури. Вони мали більше можливостей, регламентованих розпорядженнями губернатора, ніж духовенство та релігійні чиновники. Яскравим прикладом бажання глибоко проникнути у духовний соціум окупованих територій є лист префекта Голтського повіту від 22 липня 1942 р.¹⁴. Він вимагав від претур і примарій, а також і від протоієрейства скласти і найближчим часом надіслати до префектури добре задокументовану, підтвержену і докладну інформацію. Необхідно було негайно висвітлити у звітах ситуацію з церковними спорудами, вказати місце, де вони знаходяться, чи є священники, в якому стані перебуває церква і чи потрібний їй терміновий ремонт, скільки церков взагалі потрібно у районі тощо.

Зі змінами у керівництві місії, з листопада 1942 р. активізувалася робота в напрямку обліку та інвентаризації церков. Митрополитом Віссаріоном направлялися до повітових протоієрейств інструктивні листи на зразок того, який було надіслано 9 липня 1943 р. до повіту Голта¹⁵. Шеф місії просив терміново надіслати данні на 43 церковні споруди, що розташовувались у повіті. До списку на подання інформації, окрім повітового міста Голта, входили також і волості: Криве Озеро, Доманівка, Владіївка і Любашівка. Задля визначення повної картини релігійної ситуації в регіоні потрібно було вказати наступне: коли засновано храм, яка структура храму, коли, ким і яким чином було його освячено, коли було створено парафіяльну раду, скільки членів входить до неї, яке призначення мала культова споруда за більшовицької влади, якщо вона не була зруйнована (тобто, яким чином використовувалась), яким майном церква володіє (якщо таке було), чи є при храмі церковний хор тощо.

Загалом інспектування і зібрана з місць інформація показали жахливу картину. У межах провінції 363 церковні споруди виявилися закритими або використаними не за духовною потребою, 269 були зруйновані частково, а 258 — знищені повністю¹⁶. Виходячи з того числа церков, що були в регіоні до революції 1917 р., можемо припустити, що кожна друга культова споруда православних була зруйнована антицерковними заходами комуністичної влади. У таких умовах розпочалась робота по відновленню святих олтарів у Трансністрії і навернення населення до віри Христової.

Частина православного люду, яка відчувала потребу в духовному очищенні від атеїстичної скверни, від гіпертрофованих моральних цінностей та общинно-комуністичного ідеологічного пресу, стала ініціатором відбудови та реконструкції соборів у містах і містечках Наддністрянщини, сільських парафіяльних церков, молитовних будинків. Усюди, за ініціативи прихожан, активістів релігійних громад скликалися збори, обирались церковні комітети, створювалися громадські фонди для відбудови храмів тощо. За документами районних претур усіх повітів Трансністрії¹⁷, куди надходила інформація від земельних громад, як правило, церковні комітети налічували не більше 3-х чоловік, обраних з місцевого населення. Проте окупаційні органи влади тримали під контролем утворення цих комітетів, їх склад та діяльність. Під особливим наглядом були релігійні настрої, активність населення щодо грошових внесків на відбудову храмів та на різного роду благодійні акції тощо. Так, претор Александрфельдського району (волості) Очаківського повіту розіслав підлеглим примарам наказ № 799 від 3 травня 1943 р. про необхідність створення у кожному селі відповідних церковних комітетів¹⁸.

Місіонерська політика румунів співпадала у багатьох напрямках з бажанням місцевого населення краю до відродження споконвічної віри. Самі члени громад здійснювали широку матеріальну і моральну підтримку православній церкві, наскільки їм дозволяло воєнне становище, бідність, а часом і злиденне життя. По селах організовувались збори грошей на відбудову чи реконструкцію церков. Загальні збори релігійних громад, за підтримки єпархіального та місцевого релігійного чиновництва, представників місії і румунської окупаційної адміністрації приймали рішення про відбудову тієї чи іншої церковної споруди, способи фінансування цього процесу тощо. У звітах священнослужителів знаходимо досить інформації про активність прихожан у відновленні сільських церков. Так, у звіті священника Свято-Покровської церкви с. Боково, о. Іоанна (Козловського) за березень 1943 р. відмічалось: «Провів 5 проповідей у церкві, які дали можливість відвідувати храм Божий, особливо молоді. Не тільки проповіді допомагають, а й певне значення мають читання «Життя святих». Народ з великою ширістю жертвує частку на відбудову і благоустрій храму»¹⁹.

Ще взимку, коли значно менше було турбот у сільського населення, проводилися по селах та присілках сходи-зібрання, люди радилися і створювали комітети, які мали заздалегідь збирати матеріальні засоби та кошти для ремонту старих церков і тих, що були зруйновані. Таким чином, вони не гаiali часу, і з настанням літа мали можливість розпочати ремонтні та будівельні роботи.

У містах деякі ремонтні роботи в церквах не зупинялися навіть і взимку, що відмічалось у звіті місії за перший квартал 1942 р. за підписом архімандрита Антіма (Ніка). У листопаді 1941 р. в м. Одесі здійснювалися богослужіння у Кафедральному соборі Св. Іллі та 4 церквах: Воздвиження і Різдва Христового на Слобідці, у церкві на Новому цвинтарі та в Казанській церкві на Пересипі. До кінця 1941 р., як писала «Одеська газета», передбачалося збагатити місто ще 10–12 новими храмами²⁰. Серед них у першу чергу планувалося відкрити церкви: Григорія Богослова (на вул. Старо-Портофранковській), Усіх Скорбот Радощів (Стурдзовська община на розі вул. Базарної і Белінського), храму біля будинку Праці на Пересипі, колишньої полкової церкви у Дюківському саду, Благовіщенської церкви на Хутірській, церкви на 16 станції Великого фонтану, нижнього храму Успенської церкви (на вул. Михая I, зараз Преображенська), Української церкви (на вул. А. Гітлера 55, зараз Катеринівська), вірменської церкви та католицького костюлу. За зиму 1942 р. вже було відреставровано і діяло 15 церков²¹.

Через рік, маючи велике бажання увічнити плоди своєї християнізаторської діяльності, місією було прийнято рішення створити єдиний фотоальбом про діяльність РПМ у Трансністрії. Виконуючий обов'язки за шефа місії архімандрит Антім (Ніка) видав розпорядження № 6808 від 9 жовтня 1942 р. для підлеглих повітових протоієреїв, в якому просив священників надіслати фотографії відбудованих церков, релігійних будинків, осередків культури та різних святкових процесій, заходів тощо²². До того ж на майбутнє клір мав взяти до уваги, що будь-яку церкву, яка буде відбудована, потрібно сфотографувати як до початку будівельних робіт, так і після їх закінчення.

У справі відбудови храмів плідний організаційний та духовний внесок зробили самі священники-місіонери та місцевий клір. Спілкуючись із селянами, часто пересуваючись пішки по селах парафії, пастирі надихали прихожан на необхідність якнайшвидше відбудовувати святі будівлі. З особливим розумінням своєї справи працював один з місіонерів о. Філіп (Руснак). Раніше у районі на 32 парафії, було лише 5 діючих церков. Після призначення його на посаду субпротоієрея Томашпольського району, завдяки його старанням було організовано ремонт 22 церков²³.

У перший рік діяльності місії в Трансністрії було відкрито й освячено понад 500 церков²⁴. Тільки в муніципії Одеса протягом одного року (1941–1942) було відремонтовано і відкрито для церковних служб 22 церкви і 3 монастиря. На ремонт православних соборів міста примарія виділила для місії одnorазовий кредит на суму 17000 РККС і 10 тон металу для покрівлі²⁵.

Окремо підкреслимо, що, окрім безпосередньої організаційно-церковної діяльності, місія і її центральне керівництво в Одесі займалися досить тісно питаннями організаційно-технічними, архітектурно-будівельними та ін. Листування з урядовими і фінансовими установами, з господарськими та приватними фірмами і підприємствами, тощо потребувало часу і копіткої праці. Часто до цього підключалася власний авторитет митрополита, особливо тоді, коли очолював її митрополит Віссаріон. У справах фонду Румунської православної місії знаходимо великий і різноманітний пласт документів про організацію реставраційних та будівельних робіт на культових спорудах. 16 березня 1943 р. керівництвом місії було ухвалене рішення задовольнити прохання голови

Ради (комітету) з опіки старих і овдовілих представників кліру м. Одеси протоієрея о. Федора (Петрова) про надання їм грошової допомоги. Підтвердженням виділення 2000 RKKS на реконструкцію церкви на території однойменного притулку є квитанція від 12 квітня 1943 р.²⁶

Румунська влада ставила за мету відновити знищений у 1936 р. більшовиками Спасо-Преображенський кафедральний собор. Для реалізації цього проєкту губернатор Трансністрії проф. Г. Алексяну навіть проголосив конкурс серед архітекторів Румунії. В газеті «Одесса» у травні 1942 р. було поміщено статтю, в якій йшлося про те, що міський примар Пиття, намагаючись відновити історичну справедливість, пропонував розібрати будівлю школи № 121, яка була збудована з каменю знищеного Кафедрального собору, і повернути його людям і Церкві. «Церква Христова не може бути знищеною, а шкільна справа не постраждає, якщо будівля буде передана під Божий дім» — писала газета²⁷.

Однак, за перший рік свого перебування у Трансністрії місія не змогла реалізувати покладених на неї румунською патріархією надій. Таку думку через місяць після приїзду до Одеси висловив новопризначений шеф місії митрополит Віссаріон у рапорті № 1 від 5 січня 1943 р. Румунський дослідник Адріан Н. Петку наводить цей документ, в якому Віссаріон зазначає: «Як і раніше, не знайшли жодної придатної квартири для бюро місії та її керівництва, вся нерухомість, навіть і церковна, була у зруйнованому стані, як після війни. Все таки можна було дещо своєчасно відбудувати, зважаючи на схильність місцевого керівництва та наявність матеріальних засобів щедро виділених ним...»²⁸.

Значні зрушення в організації місіїю відбудови храмів почалися саме з призначенням митрополита Віссаріона. Були підібрані і протягом двох місяців відремонтовані будівлі під канцелярію місії, місця проживання функціонерів, культурний осередок для священників, а з часом і митрополіча резиденція. За сприянням інвентарної дирекції Одеської примарії було повністю облаштовано резиденцію і бюро місії меблями та усім необхідним із залишків квартир, зруйнованих війною.

За його наглядом відбувалась організація, реконструкція і відкриття соборів, церков, типографії та інших об'єктів культово-господарської інфраструктури. Невпинно здійснювався розподіл фінансування, пошук грошей на реставраційні роботи і контроль за їх використанням. 10 червня 1943 р. митрополит Віссаріон надіслав листа до Комітету з відбудовування церкви Св. Марії Матері Божої, майбутнього кафедрального собору (на вул. Короля Михая, 70), в якому повідомляв що для цього уряд Трансністрії створив рахунок на суму 336075 RKKS. Для реставрації храму, на закупівлю необхідних будівельних матеріалів і оплати праці працівникам виділено аванс 25000 RKKS від 21 квітня того ж року і в сумі 30000 RKKS від 8 червня. Всього — 55000 RKKS²⁹.

Шеф місії безпосередньо піклувався про закупку, забезпечення та постачання будівельних матеріалів, які направлялися для ремонту об'єктів культу. Для швидшого просування справи митрополит Віссаріон часто використовував свій впливовий авторитет духовного пастиря провінції. Він особисто втручався у хід справ. Так, 1 липня 1943 р. написав листа на ім'я генерала Н. фон Берга, в якому говорилось: «Пане генерале фон Берг Н., інспектор економіки нашої місії направляє нас на цегельну фабрику № 3, що знаходиться на вул. Лагерній 5, для замовлення 20000 шт. цегли, необхідної для відбудови Успенської церкви в Одесі, майбутнього кафедрального собору»³⁰. Через кілька днів було перераховано 3 тис. RKKS на рахунок фабрики³¹.

Не лишалися поза увагою керівництва місії питання укладання контрактів на ремонт та будівництво об'єктів культу, а також і оплати праці будівельників та будівельних організацій. Розуміючи необхідність проведення широкої християнської пропаганди, місія в першу чергу організувала ремонт канцелярії

і друкарні про що було укладено контракт з приватною конторою «Рембуд». На виконання робіт відповідно актів постійно відраховувались певні суми грошей. Так, лише у червні 1943 р. було перераховано 14815 RKKS. Загальна ж сума асигнувань, виділених на ремонт друкарні (по Олександрівському проспекту 6), становила близько 100 тис. RKKS³².

Часто відновлення того чи іншого храму підносилося в румунській і російськомовній пресі як здобуток румунської зброї, яка зробила можливим повернення християнських традицій на ці землі. Так, «Молва» розповідала про те, що найближчим часом при Одеському училищі мореплавання (на вул. Канатній) буде відкрито церкву Миколи Чудотворця, на ремонт якої міським головою було виділено 2 тис. марок. Настоятелем цієї церкви було призначено протоієрея о. Миколая (Добровольського) — законовчителя училища. За газетними словами, наведений та інші факти стали можливими завдяки «румунським воїнам-хрестоносцям, які принесли позбавлення від більшовицького ярма, і тому повсюди стали відкриватися храми»³³.

У процесі відновлення діяльності храмів великі труднощі ставали на перешкоді місії і православних парафіян. З одного боку, досить ймовірним було відновлення божих храмів, які були закриті, але не зруйновані. Мали своє майбутнє й ті церкви, які були піддані частковій руйнації атеїстами (лише бані та дзвіниці), а нижня частина храмів використовувалась під господарські чи культурні потреби. Проте велику частку культових споруд становили знищені вщент за радянських часів. Відбудова їх займала багато часу, зусиль та праці. Не поодинокими були випадки, коли у пресі друкувалися звернення до православних горожан про їхній обов'язок відновити той чи інший храм — церкву, каплицю чи молитовний дім. Так, знаходимо на сторінках «Молвы», «Одессы», «Буга» та інших газет замітки про хід відбудови кафедрального собору Святої Трійці в Очакові, церков Миколи Чудотворця, Святої Покрови на Олександрівському проспекті, Різдва Богородиці і старообрядницького храму Покрови Пресвятої Богородиці, Святої Марії Магдалени в Одесі, церков у Ананієві, Владіївці, Гросуловці, Северинівні, Маяках³⁴. Зазвичай, румунська влада використовувала такі приклади позитивних зрушень з пропагандистською метою. На весні 1942 р., писала «Одеса»: «У столиці Трансністрії вже відкрито 18 церков і ще 3 були готові до освячення. Відновлення закритих, пограбованих і зруйнованих більшовиками одеських церков стало можливим унаслідок роботи, яку проводить Православна Місія в Одесі»³⁵.

У глибинці ж єпархії весь тягар відбудови храмів лягав на парафіян, що мешкали на території, на якій знаходилася церква, а також жителів прилеглих присілків, хуторів тощо. Так, для обговорення питання про побудову нової церкви у селі Журавка, Александерфельдського району було скликано майже все населення Журавки, а також прилеглих Марковки та Дмитрівки³⁶. Вже на 1 березня 1943 р. лише православні Дмитрівки на святу справу зібрали 7530 марок³⁷. Жителям села Владіївка Голтського повіту і настоятелю сільської церкви необхідно було внести в касу примої 1646 марок за проведений протягом квітня-травня 1943 р. будівельним відділом примої ремонт³⁸. Ця сума включала в себе витрати на матеріали, робочу силу і транспорт. Не тільки різноманітні фінансові труднощі населення провінційних містечок і сіл ускладнювали багатотрудну справу відродження церков. Для будівельних і реставраційних робіт не вистачало необхідного будівельного матеріалу, вапна, цементу, лісу та заліза для крівлі.

Окремою стороною відроджуваного релігійного життя провінції Трансністрія був самий ритуал освячення храмів, молитовних будинків, кладовищ тощо. Румунські ієреї намагалися очистити від нечистого духу ті церковні будівлі, які були сплюндровані безбожниками. Освячення храмів відбувалося

за спрощеною формою, так званим малим освяченням, тобто самим парафіяльним священиком. І таке було досить поширеним явищем. Ця первинна форма освячення застосовувалася лише в перші місяці діяльності місії, коли священики лише приступали до своєї пастирської служби, і храми відкривалися після незначного ремонту. Проте з часом, особливо з осені 1942 р., будь-які храми на території Трансністрії освячувалися, як правило, за сценарієм, розробленим і направленим до церковної адміністрації повітів та районів. Ілюстративними і типовими є протоколи-звіти про освячення церков у м. Врадіївка, у с. Кумари Голтського повіту в листопаді 1942 р.³⁹ Про відкриття і освячення інших православних храмів — події, яких чекали десятки тисяч людей у містах і селах Трансністрії, маємо досить достеменно інформацію зі шпальт газет, які виходили в губернаторстві, з численних звітів і просторих протоколів від священиків та субпротоіереїв до канцелярії місії.

Були випадки, коли парафія, не маючи пастиря, спільними зусиллями ремонтувала церкву і зверталася до благочинній з проханням про освячення храму та надіслання душпастира. Таким чином повели себе церковний староста Ткаченко та інші члени приходської ради Матясовської церкви, надіславши рапорт на ім'я претора Александерфельдської претури від 5 червня 1943 р. Освячення святих місць відбувались також і в Балті, Голті, Слободзеї, Рибниці, Моловатій, Овідіополі, Одесі та ін.

Однак, попри позитивні зрушення у фактичному відновленні храмів Божих, дуже гостро відчувалася нестача різного церковно-культурного майна. Спершу до церков і соборів поверталися церковні раритети з музейних фондів. Так, кілька десятків цінних старовинних ікон, що знаходилися в одеських музеях, були повернуті церквам⁴⁰. Віруючі також зносили все, що було ними збережено і майже повністю укомплектовували церкви й забезпечували священика усім необхідним для проведення релігійного обряду. Про майже ідеальні умови для богослужіння йшлося у зверненні старости і членів релігійної громади: Ляховича, Березовського і Обуховського до благочинного Голтського повіту. «Отче благочинний, щиро просимо Вас надіслати нам священика, так як наше село В. Мечетня велике та ще є присілки, так що буде понад 1000 дворів, — розповідалося у поданні. — Ми, скільки могли, облаштували церкву, тобто молитовний дім. Для служби Божої все у нас є: чаша, дискос, антїмінс, окрім кліросних книжок. Немає у нас одягу для священика, то може ви, о. благочинний, допоможете нам порадою, де можна дістати необхідні для богослужіння речі...»⁴¹.

Виключенням із загальної ситуації була забезпеченість усім необхідним Івано-Богословської церкви с. Акмечетки Доманьовського району. В інвентарному описі⁴², складеному протоіереєм І. Базилевським від 1 квітня 1943 р., знаходимо багато культурного майна, ікон, посуду й іншого обладнання. Сама споруда була кам'яною з дахом, покритим залізом, загальною площею забудови 559 м², огорожею та чотирма будинками і сараєм на території садиби. Щоправда, два будинки були зайняті жандармерією, а сторожка потребувала ремонту. Внутрішнє вбрання церкви вражало красою дерев'яного іконостасу, кількістю старовинних образів та ікон — 18 великих і 6 малих. Серед іншого необхідного майна: євангеліє, хрест, кадило, жертovníк, два комплекти риз, плащаниця, 2 хоругви, 5 аналоїв, 3 підсвічники, вази водосвятні та для освячення хлібів тощо. Наведений приклад скоріше є виключенням, ніж реальною картиною.

Останнім завершальним, і зазвичай традиційним, елементом відбудовчого й реставраційного процесу храмів та монастирів у Трансністрії були трудомістки і коштовні розписи внутрішніх церковних стін, склепінь, олтарів тощо. З одного боку така робота займала багато часу, з іншого, потребувала

значної кількості висококваліфікованих малярів, іконописців і художників. Переважна більшість фахівців-реставраторів були місцевого походження. Так, проєкт розпису одеської церкви св. Марії Магдалини та іконостасу в ній запропонував відомий художник Василь Маляр, який намагався відтворити типаж внутрішнього вбрання петербурзького храму «Спас на крові»⁴³. Весною і літом 1942 р. бригада одеських художників (Бажій, Синицький, Шелюта та ін.) під керівництвом Соколовського працювали над реставрацією храмів у Ананієві, Гросуловці (зараз Велика Михайлівка Одеської обл.), Врадіївці та Северинівці.

Наприкінці 1943 р. тільки в Одесі функціонувало відреставрованих 29 церков, а в межах губернаторства їх чисельність становила 474 і ще 118 церков були у стадії ремонту, 41 будувалась, а 258 перебували у зруйнованому стані. Діяло також 119 молитовних будинків, 16 знаходились у процесі будівництва⁴⁴.

Таким чином, можна зробити висновок, що у розпалі війни релігійно-спрямоване населення Трансністрії знайшло в собі духовні сили і зробило значні фінансові і матеріальні пожертвування на відродження божих храмів, зруйнованих радянськими богоборцями. Румунська православна місія, сприяючи відродженню християнства, зробила досить великий крок до надання людям права на реалізацію релігійного волевиявлення. Якщо на момент прибуття до Трансністрії румунських архієреїв і священнослужителів-місіонерів існувала лише одна церква, то після двох років діяльності місії було реставровано, відбудовано і відкрито 632 церкви та молитовних будинків і ще 309 знаходилися в стадії ремонту⁴⁵.

¹ Adrian Nicolae Petcu 19421943 Activitatea Bisericii Ortodoxe Române în Transnistria// Studii și materiale de istorie contemporană, Inst. de istorie «Nicolae Iorga», Serie nouă, vol. 1. – 2002. – P. 289–309; Його ж. Misiunea Ortodoxă Română în Transnistria. «Dosarele Istoriei», nr. 11 (75). – 2002. – P. 17–25.

² D. Stavarache, G. Vasilescu Misiunea bisericească Română în Transnistria (1941–1944), in «Document, buletinul Arhivelor Militare Române», an 1, nr. 2–3/1998, pp. 48–53.

³ Rodica Solovei. Activitatea Guvernământului Transnistriei în domeniul social-economic și cultural: 19 aug. 1941 – 29 ian. 1944. – Iasi, 2004.

⁴ Transnistria creștină. – București. – 1943. nr. 8. P. 22, 23.

⁵ Rodica Solovei. Op. cit. – P. 113, 114.

⁶ Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 11, оп. 11, спр. 144, арк. 36.

⁷ Transnistria creștină. – București. – 1943. nr. 8. P. 50.

⁸ Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. Р-2704, оп. 1, спр. 2, арк. 18.

⁹ Transnistria creștină. – București. 1943. nr. 8. – P. 54.

¹⁰ Ibid. – P. 55.

¹¹ Ibid. – P. 60.

¹² Ibid. – P. 55.

¹³ Transnistria creștină. – București. – 1943. nr. 8. – P. 29.

¹⁴ ДАМО. – Ф. Р-2704, оп. 1, спр. 1, арк. 3.

¹⁵ Там само. – Спр. 7, арк. 59–59 зв.

¹⁶ Rodica Solovei Activitatea Guvernământului Transnistriei... – P. 114.

¹⁷ ДАМО. – Ф. Р-1588, оп. 1, спр. 152, арк. 3; спр. 147, арк. 25–26, 27, 31.

¹⁸ Там само. – Арк. 3.

¹⁹ Там само. – Ф. Р-2704, оп. 1, спр. 9, арк. 67;

- ²⁰ Одесская газета. — 1941. — 30 нояб.
- ²¹ Transnistria creștina. București. — 1943. nr. 8. — P. 34.
- ²² ДАОО. — Ф. Р-2270 сч, оп. 1с, спр. 2, арк. 35.
- ²³ Transnistria creștina. — București. — 1943. nr. 8. P. 60.
- ²⁴ Rodica Solovei. Op. cit. — P. 116.
- ²⁵ Ibid. — P. 116.
- ²⁶ ДАОО. — Ф. Р-2270 сч, оп. 1с, спр. 12, арк. 6.
- ²⁷ Одесса. — 1942. — 16 мая.
- ²⁸ Adrian Nicolae Petcu 19421943 Activitatea Bisericii Ortodoxe Române on Transnistria// Studii ei materiale de istorie contemporana, Inst. de istorie «Nicolae Iorga», Serie noua, vol. 1, 2002. — P. 292
- ²⁹ ДАОО. — Ф. Р-2270 сч, оп. 1с, спр. 12, арк. 3.
- ³⁰ Там само. — Арк. 74.
- ³¹ Там само. — Арк. 72, 73.
- ³² Там само. — Арк. 161, 175, 175 зв.
- ³³ Молва. — 1942. — 3 декаб.
- ³⁴ Молва. — 1942. — 2, 3, 5, 18 декаб.; 1943. — 9 янв.; Одесса. — 1942. — 8, 10, мая, 3 июля; Буг. — 1943 — 7 июля.
- ³⁵ Одесса. — 1942. — 8 мая.
- ³⁶ ДАМО. — Ф. Р-1588, оп. 4, спр. 97, арк. 25.
- ³⁷ Там само. — Ф. Р-1028, оп. 1, спр. 58, арк. 407.
- ³⁸ Там само. — Ф. Р-2704, оп. 1, спр. 4, арк. 7.
- ³⁹ Там само. — Спр. 2, арк. 32–32 зв.
- ⁴⁰ Одесса. — 1942. — 8 мая.
- ⁴¹ ДАМО. — Ф. Р-2704, оп. 1, спр. 4, арк. 45.
- ⁴² Там само. — Спр. 5, арк. 1922.
- ⁴³ Буг. — 1943. — 7 июля.
- ⁴⁴ Rodica Solovei. Op. cit. — P. 119.
- ⁴⁵ Ibid. — P. 123.